

Genusperspektiv på regionala utmaningar, regionalpolitik och demografisk utveckling i en nordisk kontext

En kunskapsöversikt

Innehåll

Sammanfattning	3
Policydokument	3
Forskning	3
Summary	5
Policy document	5
Research	5
Inledning och bakgrund	8
Disposition och begrepp	8
En introduktion till kunskapsområdet	9
Metod och material	12
Utmaningar, problembilder och lösningar i policydokument	14
Utmaningar och problembilder	14
Lösningar	15
Reflektioner	17
Forskning kring den regionala politikens utmaningar och lösningar	19
Demografiska aspekter	19
Pendling och regionförstoring – den nya kvinnofällan?	20
Flytt eller pendling	22
Rurala försörjningsstrategier	24
Viktiga utmaningar utifrån ett genusperspektiv	27
Referenser	30
Appendix	34

Sammanfattning

Nordens befolkningsstruktur är under förändring. En åldrande befolkning, migration och urbanisering leder till utmaningar för såväl arbetsmarknaden som välfärden i stort. Den könssegregerade arbetsmarknaden, det traditionellt ojämsställda omsorgsansvaret och kvinnor och mäns olika flyttmönster, gör det till utmaningar som det är angeläget att belysa utifrån genusperspektiv. Syftet med denna rapport är att på en övergripande nivå sammanställa kunskap som finns om den demografiska utvecklingen i Norden, utmaningar kopplade till den och särskilt visa på genusperspektivets tillämpning och betydelse för frågorna.

Utmaningarna återfinns i hela Norden, men präglas av regionala förutsättningar och skillnader mellan rurala och urbana områden. Därför har rapporten särskilt fokus på frågor om regionala utvecklings- och policyfrågor kopplat till demografi och urbanisering. Frågeställningar inom temat handlar bland annat om mobilitet, pendling, försörjningsstrategier samt regionala utvecklingsstrategier.

Underlaget till kunskapsöversikten har hämtats från både policydokument och forskning.

Policydokument

Policyöversikten undersöker hur och på vilket sätt jämställdhet finns med som målsättning i regionalpolitiken i de nordiska länderna, men också på vilket sätt problembilder förstås och lösningar presenteras. Genomgången av policydokument visar att såväl problem som lösningar i stort är okönade, eller könsblinda. Det innebär att policyerna missar att kvinnor och män har olika erfarenheter och förutsättningar, samt att problembeskrivningar och föreslagna lösningar kan få olika effekter för kvinnor och män. Könsblindheten blir problematisk då rörelsemönster, utbildningsnivå, demografisk utveckling och

arbetsmarknad är områden som i högsta grad är sammankopplade med kön, kvinnor och män påverkas olika av ekonomisk och social politik, samt då jämställdhet kan ses som positivt för regional utveckling och ekonomisk tillväxt.

Forskning

Forskning om regionala utvecklings- och policyfrågor kopplat till demografi och urbanisering/centralisering i Norden är ett brett kunskapsområde. Översiktligt kan det konstateras att mycket av forskningen på området handlar om de rurala, perifera och glesbefolkade områdenas utmaningar, både utifrån ett nationellt perspektiv och från regionernas egna upplevelser.

När det kommer till genusaspekter på demografisk utveckling och flyttmönster visar forskning att de rådande centraliseringstrenderna är tydligt könade. Statistik visar att yngre kvinnor i högre utsträckning lämnar glesbefolkade områden för mer urbana bosättningar med möjlighet till utbildning och arbete. Forskning visar hur det samtidigt skapas stigmatiserande bilder av dem som väljer att stanna kvar. Forskning visar också tendenser till att kvinnor är mer rörliga mellan olika yrken, och inte begränsas på samma sätt som män av traditionella uppfattningar om vilka arbeten som är möjliga eller lämpliga.

Ökad pendling ses som ett sätt att lösa såväl rurala områdenas matchningsproblem som behov av specialistkompetens på arbetsmarknaden. Men forskning visar att idén om regionförstoring och förväntan om ökad mobilitet inte sällan innebär individuella uppoffringar och ökad ojämsställdhet. Forskning lyfter fram att det saknas en problematisering av vem som ska pendla och vad detta skapar för utmaningar för familje- och privatliv.

Forskning visar också att mäns löner ökar snabbare

med en växande arbetsmarknadsregion, och därmed även skillnader i inkomst mellan kvinnor och män. Detta har att göra med att män statistiskt sett reser mer och längre för att arbeta, medan kvinnor i genomsnitt har närmare till sin arbetsplats och att dessa relationer ofta förstärks med regionförstoring

I policygenomgången framkommer att invandring till rurala områden ibland lyfts fram som en lösning på befolkningsminskningen. Det finns en förväntan om att invandrade personer ska integreras samtidigt som de ska ta över de roller och arbeten som infödda personer väljer att lämna. Flera forskningsrapporter menar att invandring i sig självt inte kan bryta den negativa befolkningsutvecklingen, utan att det behöver kombineras med flera andra insatser för kvarboende och inflyttning.

Kunskapsöversikten visar sammantaget att regionalpolitik och utveckling kräver ett helhetsperspektiv. Denna översikt kan inte svara på frågorna om hur politiken bäst ska styras, men vill ändå poängtera att genus- och jämställdhetsperspektiv skulle behöva lyftas mer i nationella policyer. Flera av de problem och lösningar som lyfts fram inom området kan motverka såväl utveckling som jämställdhet, om de inte genomförs på ett genusmedvetet sätt. Detta ska ses i relation till att ansvaret för att implementera den nationella politiken mer och mer hamnat på lokala aktörer. Då blir en tydlig styrning av vilka mål som ska uppnås än mer viktig.

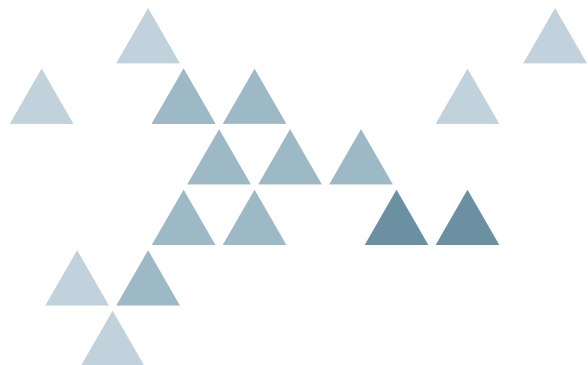
Det finns också behov av fortsatt forskning, för att få en större förståelse kring regional utveckling kopplat till genus, demografi och centraliseringstrender. Exempel på frågeställningar som föreslås för fortsatt forskning är de som:

- tar ett helhetsgrepp om konsekvenser av dessa frågor för såväl individer som familjer och platser
- studerar vilka typer av arbeten som möjliggör arbete på distans, och vilka som inte gör det,

hur könsskodning av dessa kategorier av arbeten ser ut i relation till var dessa arbeten är lokaliserade

- undersöker hur en förändring av föreställningar om arbete och kön skulle kunna gå till, och vad som krävs i form av regionala förutsättningar
- med intersektionella analyser bidrar till att nyansera den bild som finns av migration

Kunskapsöversikten är framtagen av Lena Grip, fil. dr. kulturgeografi vid Karlstads universitet, på uppdrag av NIKK, Nordisk information för kunskap om kön. NIKK är ett samarbetsorgan under Nordiska ministerrådet, placerat på Nationella sekretariatet för genusforskning vid Göteborgs universitet.

Summary

The population structure in the Nordic region is changing. An ageing population, migration and urbanisation are leading to challenges for both the labour market and the welfare state in general. The gender-segregated labour market, traditional gender inequality in responsibility for care, and different migration patterns of men and women constitute challenges that are important to highlight from a gender perspective. The purpose of this report was to bring together knowledge at an overarching level on demographic trends in the Nordic countries, the challenges associated with these trends, and to highlight in particular the application and importance of a gender perspective to these issues.

These challenges exist throughout the Nordic region, but are marked by regional conditions and differences between rural and urban areas. That is why this report has a particular focus on regional development and policy issues related to demography and urbanisation. Questions within the theme concern mobility, commuting, supply strategies and regional development strategies for example.

The data from which the research overview has been drawn has come from both policy documents and research.

Policy documents

This policy overview examines how gender equality has been included as a goal in regional policy in the Nordic countries, but also how depictions of the problems are understood and how solutions are presented. The review of policy documents shows that both problems and solutions are largely ungendered, or gender-blind. This means that the policies fail to acknowledge that women and men have different experiences and circumstances, and that the problem descriptions and proposed solutions could have

different effects on men and women. Gender blindness is problematic because the patterns of movement, education level, demographic trends and the labour market are all areas that are very closely tied to gender. Women and men are affected differently by economic and social policies, and gender equality can be seen as positive for regional development and economic growth.

Research

Research about regional development and policy issues related to demography and urbanisation/centralisation in the Nordic countries is a broad area of knowledge. In general, it can be concluded that much of the research in this area is concerned with the challenges in rural, peripheral and sparsely populated areas – from a national perspective and from the experiences of the regions themselves.

When it comes to the gender aspects of demographic trends and migration patterns, research shows that the current centralisation trends are clearly gendered. Statistics show that younger women are more likely to leave sparsely populated areas for more urban settlements with education and employment opportunities. Research shows that this also has a stigmatising effect on those who choose to stay. Research also shows that women are more mobile between different occupations, and are not restricted in the same way as men by traditional notions of what jobs are possible or suitable for them.

More commuting is seen as a way of solving the problem of matching people to jobs in rural areas and the need for specialist skills in the labour market. However, research shows that the idea of regional expansion and the expectation of increased mobility often entail individual sacrifices and increase inequality. Research highlights the

fact that there is no problematisation of who is to commute and what challenges this entails for family and private life.

Research also shows that men's wages increase faster with a growing labour market in the region, and thus also pay gaps between men and women. This has to do with the fact that, statistically speaking, men travel more and longer to get to work, while women on average stay closer to their workplaces and that these relationships are often reinforced by regional expansion.

This policy review shows that migration to rural areas is sometimes highlighted as a solution to population decline in these areas. There is an expectation that people migrating there will be integrated while also taking over the roles and jobs that people born there choose to leave. Several research reports claim that migration in itself cannot break the negative trend in population, but that it needs to be combined with a number of other initiatives for remaining and migration to the area.

All in all, the research overview shows that regional policy and development require a holistic approach. This overview cannot answer the questions about how best to guide policy, but would like to point out that gender and the gender equality perspectives need to be given more emphasis in national policies. Many of the problems and solutions highlighted in this area can work against both development and gender equality if they are not implemented in a gender-conscious way. This should be viewed in light of the fact that local actors are increasingly being made responsible for implementing national policies. This makes clear guidance on what objectives to be achieved even more important.

There is also a need for further research in order to gain a greater understanding of how regional development is related to gender, demography, and centralisation trends. Examples of questions

proposed for further research include:

- Looking broadly at the consequences of these issues for individuals as well as families and locations
- Studying the types of work that make it possible to work remotely, and which do not, and the gender-coding of these categories of work in relation to where these jobs are located
- Examining how a change in perceptions of work and gender could be effected, and what is required in terms of regional conditions
- Nuancing the picture of migration through intersectional analysis

This research overview was produced by Lena Grip, PhD in Cultural Geography at Karlstad University, on behalf of Nordic Information on Gender (NIKK). NIKK is a cooperative body under the Nordic Council of Ministers, located at the Swedish Secretariat for Gender Research at the University of Gothenburg.

Inledning och bakgrund

Förändringar i befolkningsstrukturen som beror på en åldrande befolkning, migration och urbanisering formar Nordens arbetsliv. Den demografiska utvecklingen leder till nya utmaningar och några av dem är kopplade till arbetskraftsutbud, omsorgsansvar, välfärdens förutsättningar samt skillnader mellan rurala och urbana områden.

Detta är frågor som är angelägna att belysa, inte minst ur ett genusperspektiv. Att utmaningarna tar könade uttryck syns bland annat på den könssegregerade arbetsmarknaden, det traditionellt ojämställda omsorgsansvaret och på kvinnor och mäns olika flyttmönster. Det är utmaningar som återfinns i hela Norden, men som präglas av regionala förutsättningar, vilket gör det till frågor som bör belysas ur ett nordiskt, komparativt perspektiv.

Denna kunskapsöversikt syftar till att på en övergripande nivå sammanställa kunskap som finns om den demografiska utvecklingen i Norden, utmaningar kopplade till den och särskilt visa på genusperspektivets tillämpning och betydelse för frågorna. Föreliggande rapport har särskilt fokus på frågor om regionala utvecklings- och policyfrågor kopplat till demografi och urbanisering. Utmaningar för olika typer av regioner, stad-land och lokala förutsättningar för arbetsmarknad och arbetsliv är det som framför allt lyfts fram. Frågeställningar inom temat handlar bland annat om mobilitet, pendling, försörjningsstrategier samt regionala utvecklingsstrategier.

Kunskapsöversikten är framtagen av Lena Grip, fil. dr. kulturgeografi vid Karlstads universitet, på uppdrag av Nordisk information för kunskap om kön, NIKK. NIKK är ett samarbetsorgan under Nordiska ministerrådet, placerat på Nationella sekretariatet för genusforskning vid Göteborgs

universitet. NIKK ska bidra till att uppnå målen i det nordiska samarbetsprogrammet för jämställdhet. Det görs främst genom insamling och strategisk förmedling av forskning, politik, kunskap och praxis utifrån ett nordiskt och tvärsektoriellt perspektiv. Samarbetsprogrammet fokuserar särskilt på att kvinnor och män ska ha lika möjligheter på framtidens arbetsmarknad. Syftet med denna kunskapsöversikt är att bidra till detta.

För kunskapsöversikten har en grupp bestående av nationella forskare och experter konsulterats. Författaren vill rikta ett stort tack till dem.

Studien avgränsas till de fem nordiska länderna, med en stor medvetenhet om att de utmaningar som presenteras även i stor utsträckning gäller för Färöarna, Grönland och Åland, men att de inte ser likadana ut i alla avseenden. Rapporten *Part-time work in the Nordic region III* (Hayfield, Olavson & Patursson, 2006) ger som ett exempel intressanta inblickar i skillnader och likheter.

Disposition och begrepp

Inledningsvis ges en kort introduktion till fältet genus, plats och arbete, för att ge en förståelse för hur föreställningar om kön påverkar platser och arbete, och vice versa, det vill säga hur plats också påverkar föreställningar om kön. Därefter introduceras kunskapsfältet urbanisering och demografi samt regional styrning och regionalpolitik. Sist i avsnittet redogörs för tillväggångssättet i arbetet med kunskapsöversikten. I avsnittet om utmaningar, problembilder och lösningar i policy redogörs för resultaten av policystudien, som visar att regionalpolitiken i de nordiska länderna liknar varandra i stort. Liknande problem beskrivs, liksom på vilka sätt man tänker sig att politiken kan bidra till att förändra den utveckling som beskrivs som proble-

matisk. Utifrån genomgången konstateras att såväl problembeskrivningar som lösningar saknar genusperspektiv. Detta blir än tydligare i det följande avsnittet, där det redogörs för olika teman och diskussioner inom forskningen på kunskapsöversiktens teman och en genusanalys på dessa. Avslutningsvis förs en diskussion om viktiga och angelägna utmaningar som framkommit av genusanalysen av policy och forskning. I avsnittet lyfts också frågor som kräver fortsatt belysning och diskussion för en långsiktigt hållbar regional politik och utveckling.

I rapporten används några olika begrepp som relaterar till genus och jämställdhet. *Jämställdhet* är ett begrepp som avser jämlikhet mellan könen. Det förutsätter makt- och resursutjämning mellan kvinnor och män, och kan i praktiken handla om lika lön för lika arbete, lika tillgång till utbildning och delat omsorgsansvar.

Begreppet *genus* beskriver relationen mellan könen, det vill säga föreställningar, normer och idéer om kvinnor och män som är socialt konstruerade. För att förstå var ojämställdhet uppstår och hur den skapas behövs den analys som blir möjlig med genusperspektiv. Med *genusperspektiv* görs analyser av hur kön och föreställningar om kvinnligt och manligt skapas och cementeras i olika kontexter, och dess konsekvenser för samhällen och individer. Genusperspektiv kan synliggöra hur relationer mellan kön kan inverka även i till synes könsneutrala sammanhang.

Även begreppet *kön* används i denna rapport, t e x ”den könssegregerade arbetsmarknaden”.

Begreppet avser beskriva en uppdelning mellan kvinnor som grupp och män som grupp. För att synliggöra att grupperna kvinnor och män inte är homogena/enhetliga används begreppet och analysverktyget *intersektionalitet*. Intersektionella perspektiv visar hur olika sociala kategorier och maktrelationer, såsom klass, etnicitet och sexualitet, kan samverka. Intersektionella perspektiv kan därför bidra till att förklara hur

ojämlikhet uppstår, upprätthålls och på vilket sätt makt utövas.

För att tala om och beskriva de platser och regioner med tillhörande problematiker som översikten behandlar används huvudsakligen begreppen *urbana* och *rurala* områden. Dessa breda begrepp är ett medvetet val, för att inte fastna för mycket i definitionsfrågor. Med urbana områden menas städer och deras omland, medan rurala områden är mer glest befolkade områden: glesbygd, landsbygd och mindre samhällen utan närhet till större urbana områden.

I kunskapsöversikten finns ett begränsat utrymme att belysa olika ruraliteter (eller urbaniteter). Huvudsakligen är det gemensamma utmaningar i de nordiska länderna som fokuseras, men i vissa fall lyfts även särskilda regionala och nationella förutsättningar fram, när de är utmärkande. Precis som det framkommer i forskning finns det inte en mall som passar alla. Olika platser har skilda förutsättningar och så väl problemformuleringar som lösningar behöver därför formuleras lokalt. Det är alltså inte övergripande lösningar som presenteras i slutet på översikten, utan snarare olika perspektiv som behöver belysas ytterligare för att kunna förstå och hantera olika regionala utmaningar.

En introduktion till kunskapsområdet

Genus, plats och arbete

Precis som genus, skapas platser socialt genom maktrelationer, vilka konstruerar och definierar både rumsliga och sociala gränser. Gränserna som skapas definierar vem som kan anses tillhörig till en plats liksom vilka aktiviteter som anses som lämpliga att utföras av vem på platsen (McDowell, 1999). Det betyder att en aktivitet som betraktas som fullt rimlig på en plats, kan anses helt olämplig på en annan. Plats och rum sätter således också gränser för var olika aktiviteter ska genomföras (Rose, 1993). Den mest grundläggande förståelsen av olika platser och sfärer är kanske

den klassiska delningen mellan privata och offentliga rum. De privata rummen är feminint kodade och relateras till hem och reproduktion, medan de offentliga rummen är maskulint kodade och relateras till staden, produktion och offentliga sammanhang (se t ex Domosh & Seager, 2001; Massey, 1994; Rose, 1993). Detta påverkar hur vi förväntas bete oss på olika platser och i olika kontexter. Det förstärks genom byggd miljö och platsspecifika praktiker (Kobayashi et al, 1994). Var vi bor spelar således roll för genusrelationer och synen på arbete, familjebildning och så vidare: Platser är genuskodade. Forsberg (2001) visar genom sin forskning på regionala genuskontrakt att nationella normer och standarder vad gäller relationer mellan kvinnor och män omtolkas och omformas lokalt, utifrån lokala sociala, politiska, ekonomiska och kulturella förhållanden.

Traditionerna på platsen, i kombination med ekonomiska förändringar, formar den lokala arbetsmarknaden och dess genusrelationer, och påverkar föreställningar om vem som kan jobba med vad, vem som ska ta hand om barnen, löner i relation till arbete med mera (se även Fincher, 2004 och Hanson & Pratt, 1995). Även Faber et al. (2015) kommer i sin studie om genusaspekter på befolkningsutveckling och sammansättning i Nordens ytterområden fram till att den plats en person bor på påverkar vilka ”möjlighetsstrukturer” som finns tillgängliga. Här kan det, förutom arbetsmöjligheter, handla om tillgång/avstånd till service så som skola, förskola, fritidsaktiviteter, vård och dagligvaruhandel, liksom tillgång till transporter och social infrastruktur. Vilken service som finns i närområdet påverkar människors vardagsliv och vilken fördelning av vardagsuppgifter som blir möjlig (se även Larsson & Jalakas, 2008). Förutom genuskodningen påverkar alltså även platsens fysiska planering möjlighetsstrukturerna.

Genusrelationer förhandlas inte bara på platser man bor och lever, utan lika mycket på arbetsplat-

ser (McDowell, 1999, 2004). Den könade uppdelningen av arbete är en allokering av en särskild typ av arbete till en särskild kategorisering av människor (Connel, 1987). Genuskodning beskriver här hur olika yrken, positioner i arbete samt arbetsuppgifter är kodade på ett sådant sätt att de ses som mer lämpliga för kvinnor eller män (Kanter, 1977). Uppfattningar om vem som är mer lämplig för ett visst yrke kan vara både explicit och implicit och framstå som naturligt och självklart.

Urbanisering och demografi

I alla nordiska länder har urbanisering, alltså inflyttning till städer och större tätorter, länge varit en tydlig trend (se t ex Smeds & Mattila, 1941), och urbaniseringen är också prognostiserad att fortsätta i en hastig takt (Sánchez Gassen, 2018). Idag lever mer än 75 procent av den nordiska befolkningen i städer och tätorter med mer än 2 000 invånare, och drygt hälften i urbana regioner med mer än 50 000 invånare, vilket betyder att befolkningen är koncentrerad till vissa områden och att stora delar av de nordiska länderna är glesbefolkade, med Danmark som undantag (Smas, 2018). Detta gör det nordiska bosättningsmönstret unikt (Roto, 2012).

Unga vuxna i åldrarna 20-35 står för merparten av den interna migrationen från rurala till urbana områden i Norden (Rauhut & Kahila, 2008). Den urbana strukturen i de nordiska länderna kan sammanfattat sägas utmärkas av följande drag: ett obalanserat system av städer med stora avstånd mellan dem, små- och medelstora städer har en viktig roll, samt huvudstädernas och andra storstäders dominans (Nordregio, 2006). Utvecklingen är likartad i alla de nordiska länderna, även om det finns vissa regionala skillnader (se Smas, 2018 för närmare beskrivning av urbanisering i de nordiska länderna). Samtidigt betyder detta att nära hälften av den nordiska befolkningen bor utanför storstadsområdena, och en fjärdedel i rurala områden. Denna befolkningsammansättning, liksom den fortsatta urbanise-

ringen, skapar skilda utmaningar för olika regioner, beroende på geografi, demografi och om platsen präglas av inflyttning eller utflyttning. Samtidigt vet vi att detta också ofta är könskodade processer, till exempel att unga kvinnor är överrepresenterade i flyttstatistiken från rurala områden till urbana (Rauhut et al., 2008, det finns dock undantag, se t ex Júlíusdóttir et al., 2013).

På nationell nivå syns en befolkningsökning i de nordiska länderna, men regionalt finns stora skillnader (Rauhut & Kahila, 2008). I detta sammanhang är det också viktigt att notera att även i regioner och kommuner med ökande befolkning finns ofta en omflyttning från rurala till urbana områden (Stjernberg & Penje, 2019). Och en befolkningsökning i en glesbefolkad region behöver inte betyda att glesbygden blir mer befolkad, utan den kan lika gärna vara en del i rådande urbaniserings-/centraliseringstrend. För att fånga även denna typ av flyttningar, och inte definitionsmässigt fastna i flyttningar till större städer, kommer begreppet centralisering användas tillsammans med urbanisering i den fortsatta texten.

Befolkningsförändringarna är nära förknippade med hur arbetsmarknaden och arbetsmarknadsförändringar ser ut i området. Precis som befolkningen, är också jobben koncentrerade till Nordens storstadsområden. Drygt hälften av den nordiska arbetskraften är koncentrerad hit, och dessa områden växer också på bekostnad av de mer rurala områdena (Norlén, 2018). På Grönland, i östra Finland och i delar av mellersta Sverige är arbetslösheten högre än i andra delar av Norden, och reflekterar svårigheter med strukturella problem och omställning av arbetskraften (Karlsdóttir et al., 2018). Även om det finns regionala skillnader ska det här poängteras att de nordiska länderna har låg arbetslöshet generellt sett, och en välfungerande arbetsmarknad jämfört med många andra europeiska länder (Norlén, 2018).

Regional styrning och politik

De nordiska länderna beskrivs i forskning (t ex Baldersheim & Ståhlberg, 2002) ha en särskild styrningslogik, som skiljer dem från många andra länder. Det utmärkande draget är relationerna mellan stat och lokala/regionala aktörer, där pengar fördelas ut från staten med ett stort mått av förtroende för de lokala aktörernas ansvarstagande för t ex tillhandahållande av välfärdstjänster i linje med statens intentioner, men samtidigt med staten som en kontrollant och garant för likvärdighet över landet (Baldersheim & Ståhlberg, 2002). Den regionala nivån har varit relativt svag i relation till stat och kommuner, men är under förändring (Nordregio, 2018). Sedan 1970-talet har lokala och regionala aktörer mer och mer tagit över ansvaret för tillväxt i regionerna, utifrån lokala förutsättningar och ambitioner. Trenden har gått mot att stat och region tillsammans skapar policy för tillväxt och utveckling, medan lokala aktörer får funktionen av genomförare (Baldersheim & Ståhlberg, 2002). Samtidigt skriver Berglund et al. (2005) att förändringar i de regionalpolitiska stöden i de nordiska länderna, generellt sett ändrats på ett sådant vis att mindre kommuner får allt svårare att upprätthålla en god servicenivå. Detta skulle kunna förstås i relation till att de lokala regionala aktörerna, enligt Sotarauta (2009) ofta varken har den kunskap, resurs eller befogenhet som behövs för att driva den regionala utvecklingen i linje med regionalpolitiska beslut. Här kan vi också finna skillnader mellan de nordiska länderna, i hur regioner och regionala uppdrag valts att utformas.

I denna fråga kan också jämställdhets- och genusperspektiv på regionernas arbete inkluderas. Tidigare studier kan påvisa en avsaknad av genusperspektiv i nationell regional policy (se t ex Blom & Scholten, 2012; Júlíusdóttir et al., 2013; Hudson & Rönnblom, 2007; Lotherington, 2005; Oedl-Wieser, 2016) och att jämställdhet flyttats från nationell nivå till att bli en fråga för regioner-

na att integrera i deras utvecklingsplaner (se t ex Hudson & Rönnblom, 2007; Lotherington, 2005). Med detta förfaringsätt finns tendenser att jämställdhetsperspektivet inkluderas i paradigmet av hållbar tillväxtpolitik som på många sätt gör det svårt att politisera existerande ojämlikheter (Hudson & Rönnblom, 2007). För att integrera jämställdhets- och genusperspektiv i regional utvecklingspolitik krävs enligt Oedl-Wieser (2016) att detta finns med som perspektiv i nationell policy. Att perspektivet ofta finns med i dokument som regionala utvecklingsplaner är således inte nog, utan analysen behöver också göras på ett nationellt plan. Regionala aktörer måste även förses med de verktyg och resurser som behövs för att genomdriva politiken – liksom uppföljning av de satta målen.

I forskningen som berör regional politik i de nordiska länderna framkommer också en tydlig spänning mellan å ena sidan regional utveckling över hela landet utifrån lokala förhållanden och möjligheter, och å andra sidan regional utveckling genom satsning på urbana områden i regionerna, där man ser möjlighet till tillväxt baserat på kluster, specialisering och internationalisering. Spänningen är inte alltid uttalad, men berörs ofta mer eller mindre explicit. I Jauhainens (2008) studie av Finland framkommer tydligt denna spänning mellan ett uttalat politiskt mål om regional tillväxt och välfärd över hela landet, samtidigt som exempelvis innovationspolicy tydligt tar sikte på urbana områden för utveckling. Även Hovgaard et al. (2004, se även Dubois & Roto, 2012) visar att mindre och perifera kommuner upplever att den regionala politiken inte gynnar dem, då för mycket fokus i politiken tenderar att hamna på tillväxtcenter.

I relation till denna kritik finns det forskning som belyser andra värden som skulle kunna ligga till grund för regionalpolitik och ekonomiska satsningar. Perrons och Dunford (2013) menar till exempel att dagens mätmetoder för regional utveckling missar att se exempelvis invånarens

välstånd som kvalitet för regional utveckling. Samtidigt menar de att det finns många synergieffekter mellan social och ekonomisk utveckling, det vill säga att satsningar på social hållbarhet ofta också leder till ekonomisk tillväxt. Därför har Perrons och Dunford (2013) utvecklat en analysmetod som undersöker regional utveckling i fråga om sociala faktorer, istället för ett snävt fokus på ekonomi och BNP-tillväxt. De kallar detta GRDI (Gender Sensitive Regional Development Index), vilket mäter faktorer som hälsosamt liv, ekonomisk standard, samt anställning, och analyserar dem utifrån ett genusperspektiv. Även Pettersson (2007) lyfter fram olika försök inom forskningen för att komma ifrån rent ekonomiska beräkningsmodeller, för att kunna inkludera och värdera det arbete kvinnor traditionellt bidrar med, alltså inte bara det betalda arbete som sker på offentliga arenor. Med GRDI som mätmetod visar Perrons och Dunford (2013) till exempel att Londonregionen må vara mest framgångsrik i termer av ekonomisk tillväxt, men rankas väldigt lågt när det gäller jämlikhet, och det motsatta gäller för mer perifera regioner. Utifrån forskning om regionala genuskontrakt (Forsberg, 2001) som visar på tydliga regionala skillnader i fråga om jämställdhet, kan liknande resultat som de som Perrons och Dunford konstaterar förmodligen också finnas i en nordisk kontext.

Metod och material

Underlaget till denna kunskapsöversikt har hämtats från både policy och forskning. När det gäller policy har information främst hämtats från de nordiska ländernas regeringshemsidor samt utskott och departement med ansvar för regional utveckling (se sammanställning av använda källor i appendix). Svenska, danska och norska dokument har lästs på originalspråk, liksom de svenskspråkiga versionerna av finländska policydokument. Gällande isländsk policy har engelska översättningar av dokument och hemsidor använts. Ofta är de något mer kortfattade än utgåvan på originalspråk.

Visst material till policyöversikten har också hämtats från tidigare forskning och sammanställningar, kring politik om regional utveckling och satsningar. En analys och sammanställning har gjorts av presenterade problemområden och lösningar i de olika dokumenten, vilka sedan kategoriserats utifrån vilka områden som behandlas mest frekvent. Analysen har gjorts utifrån en så kallad WPA-metod (Bacchi, 2009), vilken tar fokus på hur ett problem representeras i policytexter. Genom en sådan analys blir det tydligt vad texterna lyfter fram som ett problem som behöver lösas, men också vad som inte lyfts fram som problem.

Till forskningsöversikten har sökningar efter vetenskapliga artiklar och böcker på teman som regional utveckling, regional policy/politik, migration och urbanisering i de nordiska länderna, samt genusaspekter på dessa områden legat till grund för analys och sammanställning. Sökningar har skett i olika databaser, men framför allt i OneSearch och Google Scholar. Forskning från framför allt olika samhällsvetenskapliga discipliner har gått igenom, och redogörs för i översikten utifrån kategorisering av forskningsteman.

Översikten av forskningen ska inte betraktas som en totalöversikt. Istället har avsikten varit att ge en bild av olika teman som förekommer i forskningen, och som är av särskild relevans utifrån ett genusperspektiv. Fördjupningar kan således göras i alla de olika beskrivna områdena. Det finns redan några forskningsöversikter/rapporter som på ett mycket förtjänstfullt sätt närmar sig frågan om genusfrågor, periferi och urbaniserings-/centraliseringstrender. Här kan särskilt Stine Thidemann Faber, Helene Pristed Nielsen och Kathrine Bjerg Bennikes rapport *Sted, (U)lighed og Køn – En kortlægning af udfordringer og best practices i relation til køn, uddannelse og befolkningsstrømme i Nordens yderområder* (2015) samt Anna-Karin Berglund, Susanne Johansson och Irene Molinas (red.) *Med periferien i sentrum – en studie av lokal velferd, arbeidsmarked og kjønnsre-*

lasjoner i den nordiske periferien (2005) lyftas fram. För att komplettera tidigare arbeten har föreliggande studie istället fokus på policy och regionala utvecklingsfrågor utifrån demografi och arbetslivsfrågor, och på hur dessa områden djupare kan förstås med en genusanalys.

Utmaningar, problembilder och lösningar i policydokument

Regionalpolitiken i Norden bygger på ett stort mått av regionalt självbestämmande, där övergripande målsättningar formuleras på ett nationellt plan för att sedan brytas ner och förverkligas lokalt, utifrån lokala förutsättningar.

Utifrån ett genusperspektiv är det intressant att studera huruvida och på vilket sätt jämställdhet finns med som målsättning i regionalpolitiken, men också på vilket sätt problembilder förstås och lösningar presenteras utifrån kunskap om genus och jämställdhet. I detta avsnitt fokuseras på en genomgång av de problem och lösningar som framkommer i nationella policydokument, för att i nästa avsnitt diskuteras i relation till forskning på området. De problematiker och utmaningar, liksom lösningar, som återfinns i de studerade policyerna liknar varandra i stort mellan de nordiska länderna. Trots skillnader mellan de fem länderna i geografi, befolkningstäthet, näringsverksamhet, politisk färg på regering etcetera beskrivs problem, utmaningar och lösningar förvånansvärt lika.

I följande avsnitt redogörs först för sammanställningen av utmaningar och problembilder, och sedan framkomna lösningar i de studerade dokumenten.

Utmaningar och problembilder

Utifrån dokument som på olika sätt behandlar politik och policy kring regional utveckling i de nordiska länderna (för en lista på använda källor se appendix) framträder fem olika återkommande teman kring problembilder och utmaningar:

- Regional obalans
- Demografi och arbetsmarknad i glesbefolkade områden

- Staden som tillväxtmotor
- Globalisering
- Klimat, miljö och infrastruktur

Temat *Regional obalans* belyser att det är en utmaning för landet som helhet när det blir för stora skillnader eller klyftor mellan olika människor och regioner, baserat på ojämn demografisk utveckling. En regional obalans leder till ojämn tillgång till exempelvis vård och social service. Istället önskas länder i balans med goda möjligheter att bo och arbeta, samt jämn ekonomisk utveckling i hela landet. En tydlig utmaning är i detta perspektiv strävan efter en social sammanhållning, för att inte skapa konkurrens och hierarkier mellan olika regioner och deras invånare.

Demografi och arbetsmarknad i glesbefolkade områden omfattar förändringar i befolkningen i glesbefolkade områden kopplat till arbetsmarknaden. Befolkningsförändringarna som beskrivs är befolkningsminskning (minskad nativitet och utflyttning), som leder till en åldrande befolkning. Dessa demografiska förändringar beskrivs leda till både arbetskraftsbrist och arbetskraftsoverskott på den lokala arbetsmarknaden, utifrån matchningsproblem. Kvalificerad arbetskraft saknas, samtidigt som de unga som stannar kvar på orten inte har rätt utbildning för de jobb som finns, och därför präglas områdena inte sällan av hög ungdomsarbetslöshet. Detta beskrivs hänga ihop med långa avstånd till högre utbildning, och är en utmaning även framåt utifrån de teknologiska och demografiska förändringar som förutspås, som kommer att påverka både arbetsmarknad och arbetstagare. Inom detta tema nämns ofta att

unga kvinnor flyttar i högre utsträckning än män, vilket skapar en obalans mellan andelen kvinnor och män i vissa områden.

I detta sammanhang nämns i några dokument också strukturomvandling som en utmaning för de glesbefolkade områdena. Det handlar då både om frågor kopplade till globalisering med flytt av produktion till låglöneländer, men också förändringar i traditionella näringar som fiske och jordbruk. Det beskrivs finnas en brist på mångfald i den lokala ekonomin på många platser, vilket gör platsen väldigt känslig för strukturella förändringar i ekonomin.

När det gäller *Städer som tillväxtmotor* beskrivs detta både som något positivt och negativt. Urbanisering/centralisering är en utmaning för glesbygden i form av avfolkning, men också för städerna, som ska klara av att växa på ett hållbart sätt. Inflyttningen skapar hårt tryck på bostadsförsörjning och offentlig service som skola och förskola. Samtidigt framställs de större städerna som motorer för hela landet, och i några dokument betonas vikten av att koppla ihop de olika urbana områdena för att främja deras tillväxt.

Globalisering framställs som en utmaning i och med att det bidrar till större konkurrens om både människor och företag, liksom förändrade konkurrensvillkor. I och med globaliseringen beskrivs människor bli rörligare och på så sätt försvåra rekrytering av kompetent personal när högutbildade väljer att lämna landet. Om utflyttning av kompetent arbetskraft är den ena problematiska sidan av myntet i globalisering, så beskrivs invandring och flyktingmottagande som den andra. Invandring beskrivs ofta som något som *kan* bli positivt för rurala områden, men med utmaningen att förse dessa personer med språkkunskaper och rätt utbildning för jobbmatchning.

Temat *Klimat, miljö och infrastruktur* är inte främst ett regionalt problem, men beskrivs kunna få regionala konsekvenser, och att problemen

därför måste hanteras och mötas lokalt. I detta tema nämns också utmaningen i att det krävs en omställning för minskad klimatpåverkan, och ett vanligt exempel på en regional fråga är hållbara transportsystem. Samtidigt nämns infrastruktur i några dokument som en utmaning, i fråga om att upprätthålla små lokala marknader för att motverka befolkningsminskning, samtidigt som det ofta är långa avstånd som varor (och människor) ska transporteras över. Transporter blir nödvändiga samtidigt som de kan ha stor klimatpåverkan om det inte investeras i långsiktigt hållbara lösningar.

Lösningar

När det gäller lösningar som lyfts fram i policy i de fem nordiska länderna, har dessa delats upp i sex olika kategorier. Som nämnts finns stora likheter mellan de nordiska länderna i de områden som lyfts fram. Vissa nationella skillnader finns dock, som kan kopplas till synen på rollfördelning mellan stat och marknad. Inte sällan samsas dock dessa delvis konkurrerande styrningslogiker i länderna, varför de också samsas i en och samma kategori nedan.

De områden som lösningarna samlas kring är:

- Regionförstoring
- Innovation, digitalisering och uppkoppling
- Statligt stöd och konkurrensutsättning
- Främja lokala initiativ
- Samarbete
- Utbildning och integration

Temat *Regionförstoring* ses ofta som en lösning på demografiska utmaningar och arbetsmarknadsutmaningar i glesbefolkade områden. Arbetskraften ska bli mer geografiskt rörlig. Genom längre transporter/pendling föreställs matchningsgraden på arbetsmarknaden kunna öka, med ett ökat tillvaratagande av kompetens. Detta beskrivs ge större flexibilitet på arbetsmarknaden, och främja

utveckling och etablering av nya verksamheter i glesbygdsområden. För att kunna praktisera denna lösning krävs satsningar på och underhåll av infrastrukturen, vilket således kopplar ihop temat med utmaningen i framtida hållbara transporter.

I genomgången av dokument finns också en annan form av diskussion kring större regioner, med fokus på nya större administrativa regioner. Detta diskuteras eller har nyligen genomförts i majoriteten av de studerade länderna. Detta förutspås leda till effektivisering i administration och offentliga tjänster, bättre inomregionala samarbeten och till att beslut flyttas närmare dem det berör.

Innovation, digitalisering och uppkoppling beskrivs som lösningar på många av de regionala utmaningarna, men kopplas framför allt ihop med demografiska utmaningar och arbetsmarknadsutmaningar. Geografins betydelse menas minska med informations- och kommunikationsteknologi. Genom innovation och IT-lösningar förväntas service och välfärd kunna säkras även i glesbefolkade områden, genom ökad tillgänglighet och kostnadseffektivitet. Det lokala näringslivets förnyelseförmåga och konkurrenskraft förmodas också stärkas genom digitalisering och innovation. För att kunna tillgodogöra sig nya digitala lösningar beskrivs dock att befolkningens digitala kompetens behöver stärkas och bredbandsutbyggnad snabbas på. Lösningen med innovation, digitalisering och uppkoppling ses också som en möjlighet för utmaningar i regional obalans och globalisering, i och med att service kan tillhandahållas digitalt oavsett geografisk närhet, liksom att personer i högre utsträckning kan bo kvar och distansarbete även om de är anställda på annan ort.

Statligt stöd och konkurrensutsättning är ett tema som knyter ihop olika ekonomiska lösningar för att stoppa utflyttning och upprätthålla service i glesbefolkade områden. I alla de nordiska länderna beskrivs olika riktade statliga stöd. Några exempel som återfinns i de genomgångna policydokumenten

i ett eller flera av de nordiska länderna är: stöd till kommersiell service eller lägre arbetsgivaravgift i särskilt utsatta glesbygder, lånesubventioner för bostadsbebyggelse och utveckling av näringsverksamhet i glesbygdsområden, nedskrivning av studielån för dem som studerar och bosätter sig i glesbefolkade områden, rörlighetsstöd, stöd till lokal media och utlokalisering av statliga verksamheter. Även förenklingar i administrativa bestämmelser för utsatta kommuner och områden finns med i flertalet av ländernas lösningsförslag. Intressant är att den omfördelningspolitik mellan regioner som redan finns i alla länder inte nämns i dokumenten, utan fokus är på särskilda satsningar och insatser. Dock återfinns också vissa inslag av förslag på konkurrensutsättning av offentlig service som en lösning för säkrat utbud, effektivisering och valfrihet i glesbygder.

Samtidigt som temat *Statligt stöd och konkurrensutsättning* i hög grad lyfter fram statligt uppifrån-initierade stöd och lösningar, betonas i temat *Främja lokala initiativ* att regionerna ska tillåtas utvecklas efter sina särskilda förutsättningar. Regionerna ska ges större ansvar för den lokala samhällsutvecklingen och prioritering av satsningar, och ska låtas finna egna utvecklingsprojekt och utvecklingsområden. Lösningen med att främja lokala initiativ beskrivs oftast i relation till regional obalans. I detta tema nämns i något fall också jämställdhet som ett viktigt perspektiv för social sammanhållning, och att alla människor, oavsett boendeort, ska ha samma tillgång till resurser och möjlighet till inflytande.

Temat *Samarbete* lyfter huvudsakligen fram behovet av att samarbeta, samverka och lära sig av andra regioner med liknande utmaningar, för att hitta lösningar på gemensamma problem. De nordiska länderna nämns som naturliga samarbetspartners. Samarbete över landsgränser beskrivs också som viktigt för utveckling, genom gemensamma satsningar i exempelvis infrastruktur och näringsliv. Detta är en lösning både för glesbefolkade gränsregioner och för tätbefolkade områden

så som Öresundsregionen, där en tillväxt beskrivs behövas i båda. Samarbete inom landets gränser finns också med i detta tema genom beskrivningar av ökat samarbete mellan företag, universitet och forskningsinstitut som en lösning på bland annat regional obalans och arbetsmarknadens matchningsproblem.

Utbildning och integration handlar om att tillvarata den arbetskraftspotential som finns bland invandrade personer genom ett stärkt integrationsperspektiv i regionalt kompetensförsörjningsarbete, liksom utbildningsfrågor för hela befolkningen. Det livslånga lärandet, men även ungas utbildningsval, är i fokus för att nå en högre utbildningsnivå bland befolkningen. För att uppnå detta beskrivs regionala högskolor och universitet behöva stärkas, men även specifika rekryterings-tjänster och utbildningar inom särskilda tillväxt-branscher. Frågan blir på detta sätt en lösning på arbetskraftsbrist/kompetensförsörjning och matchningsproblem.

Reflektioner

Utifrån genomgången av policydokument för regional utveckling i de nordiska länderna kan, i likhet med tidigare studier (t ex Blom & Scholten, 2012; Júlíusdóttir et al., 2013; Hudson & Rönnblom, 2007; Lotherington, 2005; Oedl-Wieser, 2016), konstateras att såväl problem som lösningar i stort är okönade, eller könsblinda. Detta innebär att policyerna missar att kvinnor och män har olika erfarenheter och förutsättningar. Kön kan finnas med som en del i den ojämna demografiska utvecklingen, alltså att unga kvinnor till större utsträckning än män flyttar från glesbygd och perifera områden, liksom ett omnämmande att jämställdhet är viktigt, men perspektivet att problem eller föreslagna lösningar kan ha olika betydelser för kvinnor och män, är i princip helt frånvarande. Detta trots att rörelsemönster, utbildningsnivå, demografisk utveckling och arbetsmarknad är områden som i högsta grad är sammankopplade med kön, liksom att jämställd-

het kan ses som positivt för regional utveckling och ekonomisk tillväxt (Oedl-Wieser, 2016). Samtidigt påverkas kvinnor och män olika av ekonomisk och social politik, varför genusanalys behövs av de insatser som initieras för regional utveckling (Perrons & Dunford, 2013). En viktig reflektion blir därför utifrån vilka perspektiv som problem och lösningar är formulerade (jämför Svedberg, 2013, om problemformuleringar i transportpolitiska jämställdhetsmål). I nästa avsnitt görs en genomgång av forskning kring regional utveckling, för att sedan diskutera och reflektera kring hur genusperspektiv skulle kunna tillföra viktiga kunskapsområden för regionalpolitiken.

Forskning kring den regionala politikens utmaningar och lösningar

Forskning om regionala utvecklings- och policyfrågor kopplat till demografi och urbanisering/centralisering i Norden är ett brett kunskapsområde. Översiktligt kan det konstateras att mycket av forskningen på området handlar om de rurala, perifera och glesbefolkade områdenas utmaningar, både utifrån ett nationellt perspektiv och från regionernas egna upplevelser. Detta förhållande återspeglas därför också i denna översikt.

I detta avsnitt av översikten redogörs för olika teman och diskussioner inom forskningen på temat regional policy och regional utveckling, kopplat till frågor om demografisk utveckling och urbanisering/centralisering. Huvudsakligt fokus är på forskning om förhållanden i de nordiska länderna. Utomnordiska perspektiv på temana förekommer också. I avsnittet lyfts även genusforskning på temat, för att ge ytterligare perspektiv på de frågor som framkommit i genomgången av policy och forskning.

Avsnittet är strukturerat utifrån den forskning som studerats. Inledningsvis beskrivs forskning på temat demografiska aspekter, följt av teman om regionförstoring, pendling, migration och rurala försörjningsstrategier.

Demografiska aspekter

Som framkom i genomgången av policydokument är matchningsproblemen på arbetsmarknaden i rurala områden, alltså att kvalificerad arbetskraft saknas samtidigt som det finns ett överskott på mindre kvalificerad arbetskraft, ett

problem i alla de nordiska länderna. Problematiken fokuserar på de demografiska förändringarna med omflyttning av utbildad arbetskraft från rurala till urbana områden. Detta bekräftas också i forskningsstudier. Rauhut et al. (2008) konstaterar dock att de demografiska utmaningarna i de nordiska länderna mer handlar om matchningsproblem på arbetsmarknaden än demografiska faktorer i sig. Matchningsproblemen består av olika delar, som både handlar om flyttmönster och om arbetsmarknadens struktur. En viktig komponent är enligt Rauhut et al (2008) att den geografiska mobiliteten generellt är låg, och att de flyttmönster som finns går i ”fel” riktning, det vill säga från rurala till urbana områden. En annan del är svårigheten att etablera sig på arbetsmarknaden för den som inte redan har ett jobb, framför allt för unga, invandrade personer samt personer över 50 år. Rauhut et al. (2008) beskriver även fastlåsnings effekter i vissa typer av yrken, liksom segmentering av arbetsmarknaden som en del av matchningsproblematiken, vilket motverkar rörlighet mellan yrken. För att råda bot på dessa problem skriver Rauhut & Kahila (2008) att mobiliteten måste öka. Rauhut et al. (2008) skriver vidare att det finns tendenser till att kvinnor är mer rörliga *mellan* olika yrken, och inte begränsas på samma sätt som män av traditionella uppfattningar om vilka arbeten som är möjliga eller lämpliga.

När det kommer till genusaspekter på demografisk utveckling och flyttmönster är de rådande centraliseringstrenderna tydligt könade. Statistik visar att yngre kvinnor i högre utsträckning

lämnar glesbefolkade områden för mer urbana bosättningar med möjlighet till utbildning och arbete. Detta bidrar till en minskning i den så kallade naturliga befolkningsökningen, vilket innebär att nativiteten i ett område blir lägre än mortaliteten (se t ex Dubois & Roto, 2012; Hansen et al., 2012; Rauhut & Kahila, 2008; Roto, 2012). Faber et al. (2015) menar också att yngre kvinnors flytt från rurala till urbana områden inte bara kan förklaras av flytt för utbildning och arbete. Till viss del kan det också förklaras med en önskan att lämna traditionella könsmonster och föreställningar, och om att få tillgång till ett bredare fritids- och kulturutbud. I en forskningsrapport från 2012 visar Roto att i storstadsregionerna finns det 103 kvinnor på 100 män, medan förhållandet i rurala regioner är det omvända med 98 kvinnor på 100 män. Det finns alltså en ojämn fördelning av kvinnor och män i såväl rurala som urbana områden, vilket inte kan förklaras av andra faktorer än genusmonster i hur individers omflyttning sker. Dubois och Roto (2012) menar samtidigt att just nedgången i födelsetal i de rurala områdena i förlängningen är ett mer allvarligt problem än utflyttningen. Detta på grund av att minskad nativitet kommer leda till exempelvis skolnedläggningar, vilket bidrar till mindre behov av arbetskraft inom kvinnodominerade sektorer, liksom till lägre attraktivitet för inflyttande familjer/personer i familjebildande ålder. Demografiska faktorer och könade flyttmönster bidrar således till problemet med matchning på den könssegregerade arbetsmarknaden.

I relation till det faktum att unga kvinnor i högre utsträckning än unga män lämnar rurala områden, lyfter emellertid forskningen också fram ett flertal andra aspekter som sätter den kunskap som refererats ovan i relevanta perspektiv. Det första är att rurala områden präglas av en generell utflyttningstrend. Både män och kvinnor flyttar, det är således inte kvinnors ”fel” att rurala områden blir allt glesare (Berglund et al., 2005). Men det finns också inflyttning till dessa områden. Migrations-

strömmarna går alltså i båda riktningar, men utflyttningarna överstiger ofta inflyttningarna.

Det andra perspektivet att ha med sig, i relation till statistik om kvinnoflytten från rurala till urbana områden, är den diskurs om män i rurala områden som har uppstått. Det finns en tydlig tendens inom såväl populärkultur som i olika rapporter och policyer att beskriva rural maskulinitet som traditionell och macho – och som en motsats till en mer modern urban maskulinitet (Forsberg & Stenbacka, 2013). Faber et al. (2015) skriver att män i rurala områden kommit att beskrivas som omställningsovilliga, utbildade och som att de inte hänger med i samhällsutvecklingen. Problemet har på detta sätt formulerats både som orsakat av att unga kvinnor lämnar rurala områden, och av att yngre män väljer att stanna kvar. Men viktigt i detta sammanhang menar Faber et al. (2015) är att bland många män är kvarboendet i rurala områden ett aktivt val: i området där männen är födda finns också möjlighet att praktisera det liv som de önskar. Även om kvarboendet är frivilligt bör det problematiseras och föras en diskussion om vad det betyder, dels för bilden av rurala områden, dels för de praktiska konsekvenser det får för de berörda individerna. Faber et al. (2015) skriver till exempel att den fysiska mobiliteten också kan bli en social mobilitet, kanske en del i en klassresa, som kvinnor alltså i högre utsträckning får del av jämfört med män. De kvarboende blir på detta sätt missgynnade, av ett beteende som på övergripande policynivå ändå bör betraktas som positivt, om glesbygden och rurala områden ska fortsätta leva.

Pendling och regionförstoring – den nya kvinnofällan?

När det gäller de lösningar som skrivits fram i de nordiska ländernas policyer, för att jämna ut den ojämna demografiska och regionala utvecklingen, är behovet av ökad mobilitet för att nå en geografiskt större arbetsmarknad central. Större

arbetsmarknader, eller regionförstoring, diskuteras även i forskningen. Regionförstoring är enligt Knutsson (2005) framför allt ett nordiskt koncept, kopplat till de stora avstånden och den glesa befolkningsstrukturen som finns här. Konceptet innebär mer konkret att den lokala arbetsmarknadens geografiska område utökas, med följd att människors möjligheter och skyldigheter att pendla över större avstånd ökar (Grunfelder et al., 2018). Tanken bakom större arbetsmarknadsregioner är att det blir ett sätt att uppnå regional tillväxt utan att människor ska behöva flytta, och således ge regionen bättre förutsättningar att lösa regionala problem (Andersson et al., 2008; Gil Solá, 2013). Ökad pendling ses alltså som ett sätt att lösa såväl rurala områdens matchningsproblem och behov av specialistkompetens på arbetsmarknaden, som behov av allmän sysselsättning. Roto (2012) beskriver också en tydlig trend i ökad och längre pendling i de nordiska länderna, även om två tredjedelar av den nordiska befolkningen bor och arbetar i en och samma kommun.¹

Genom sin studie av pendling i de nordiska länderna kan Roto (2012) visa att avstånden som människor pendlar har ökat mellan 2004 och 2010, med särskild tonvikt på pendling mellan olika urbana områden. Det är alltså inte pendling kopplat till rurala och perifera områden som stått för huvuddelen av ökningen. Även pendling mellan de nordiska länderna har ökat. Huvudsakligen är det personer under 35 år som pendlar över nationsgränserna (Roto, 2012). Idén om snabbare transporter, som ofta hänger ihop med tanken om regionförstoring, har dock sällan realiserats.

1. Här är dock viktigt att komma ihåg att pendlingsstatistiken mellan olika regioner och mellan de nordiska länderna är svår att jämföra, då pendlingsbegreppet endast inkluderar resor över kommungräns, och inte räknar på faktiskt avstånd. Hur kommunstruktur ser ut, och geografiska avstånd inom en kommun, spelar alltså roll för hur många pendlingsresor som registreras.

Istället har trycket på ökad mobilitet enligt Gil Solá (2013) inneburit att människor avsatt allt mer av sin vardagstid för arbetspendling. Förutom att vara ett analytiskt begrepp som beskriver hur lokala arbetsmarknader vuxit ytmässigt, är regionförstoring enligt Friberg (2008) också ett begrepp som fångats upp av politiken och som kommit att förknippas med framåtskridande. Ingenstans problematiseras dock vem som ska pendla, eller vad detta skapar för utmaningar för familje- och privatliv. Avsaknaden av detta perspektiv bekräftas också i tidigare forskning (se t ex Friberg, 2008; Gil Solá, 2013).

Forskning med genusanalys av regionförstoring och pendling är ett relativt stort område, och denna översikt avser inte fånga all den forskningen, utan försöker istället belysa perspektiven som förs fram med hjälp av ett mindre antal studier. Generellt kan sägas att forskningen med genusanalyser på regionförstoring och pendling belyser ojämlikhetsfaktorer av två olika slag: vem som tjänar ekonomiskt på att pendla och vem som har möjlighet att ta del av ökade pendlingsmöjligheter. Ek (i Stierna, 2008) diskuterar Öresundsregionen och pendlingen över Öresundsbron som den nya tidens kvinnofälla. Det är framför allt män som drivit visionerna, propagerat för och planerat den nya regionen, enligt Ek. Utifrån detta menar han att man kan förstå såväl diskussionens fokus på tekniska lösningar för ökad pendling, som dess avsaknad av ”mjukare” frågor samt frågor om för vem pendlingen utgör nya möjligheter. Dahl et al (2003) visar också att mäns löner ökar snabbare med en växande arbetsmarknadsregion, och därmed även skillnader i inkomst mellan kvinnor och män. Detta har att göra med att män statistiskt sett reser mer och längre för att arbeta, medan kvinnor i genomsnitt har närmare till sin arbetsplats. Dessa förhållanden gäller oavsett utbildningsnivå, även om utbildning spelar stor roll för om en person är beredd/tvingad till daglig pendling till sin arbetsplats (Friberg, 2008).

Vidare visar Gil Solá (2016) att så kallade genuskontrakt också påverkar de individuella utfallen och konsekvenserna av regionförstoring. Det är alltså inte så enkelt som att säga att regionförstoring alltid innebär en kvinnofälla; även kontexten på platsen och i hushållet påverkar utfallet. Ett hushåll med ett redan jämställt genuskontrakt tenderar att hitta fler olika möjligheter och lösningar avseende de olika parternas möjlighet att arbeta. Ett hushåll med ett mer traditionellt genuskontrakt fastnar däremot lättare i traditionella lösningar med en långpendlande make, där kvinnan i hushållet får större ansvar för hem och familj och blir därigenom blir mer fastlåst i den lokala arbetsmarknaden. För att uppnå högre grad av jämställdhet i arbetsresor/resande krävs enligt Gil Solá (2016) således en förståelse för, och en vilja att lösa, problematiken inom familjen, men också möjliggörande strukturer i det omgivande samhället. I relation till detta resonemang blir forskningen om regionala genuskontrakt (t ex Forsberg, 2001) än viktigare, då tanken om regionförstoring i visa typer av regioner kan förstärka ojämlika könsmonster, medan det i andra inte behöver påverka dem, eller kanske till och med få positiva effekter för ekonomisk jämställdhet.

Samtidigt är det viktigt att i detta sammanhang notera att regionförstoring inte endast är en fråga om jämställdhet mellan kvinnor och män, utan också kan påverka faktorer som livskvalitet i stort. Sandow (2011) visar till exempel att familjeliv kan påverkas negativt av långpendling, och att skilsmässorisken är högre för samboende par med en pendlande part. De individuella påfrestningarna kan bli stora både för den som pendlar och för den som får ta ett större ansvar för hem och eventuella barn.

Hudson & Rönnbloms (2007) studie om regional utvecklingspolitik och jämställdhet är intressant i relation till denna forskning om ojämlika konsekvenser av regionförstoring. Studien visar att detta politikområde avpolitiserats och att diskurserna framställer regional utveckling som

något som alla tjänar, och ingen förlorar något på. Att regionförstoring exempelvis kan leda till fastlåsnings i traditionella genusmonster eller ökade löneskillnader, blir då något som inte ryms i utvecklingsdiskursen.

De lösningar som tas upp i policyer om *innovation, digitalisering och uppkoppling* är möjligheten att bli mer ”familjevänliga” istället för lösningar som innebär fler och längre pendlingsresor. En minskad pendling kan innebära en möjlighet till jämnare fördelning av omsorgsansvar. Fokus kan med en sådan strategi hamna på faktorer som bra boende- och livsmiljöer, med arbete från hemmet eller på försörjning med närmiljön som bas. Dock krävs en genusanalys även av sådana satsningar. Vilka typer av arbeten möjliggör arbete på distans och vilka gör det inte? Och finns det någon genuskodning av dessa kategorier av arbeten?

Flytt eller pendling?

I en studie om matchning av bosättning, arbete och produktion visar Holm et al. (2013) att när det gäller små arbetsmarknaders tillgång till specialistkompetens, är långpendling av arbetskraft ofta lösningen. Större arbetsmarknadsregion räcker alltså inte till när det kommer till mer specifika yrken och kompetenser. Anledningen till att långpendling blir ett val framför flytt handlar, enligt Holm med fleras studie, om att medföljande partner kan ha svårt att hitta ett lämpligt jobb på en liten lokal arbetsmarknad. Enligt studien flyttar familjer sällan när ena partnern får jobb, utan lösningen blir ofta lång-/veckopendling för en av parterna (Holm et al., 2013). Nya arbetstillfällen i specialiserade yrken kan därför inte förväntas utgöra lösningen för att få en befolkningstillväxt på platser med befolkningsminskning. Om dessa jobb ska kunna vända en utflyttningstrend behöver personer med specialistkompetens lockas till bosättning genom särskilda förmåner, ofta riktade till den medföljande partnern (Holm et al., 2013). För den som vill stimulera inflyttning av befolkning räcker således inte att erbjuda

arbetsplatser, utan det krävs ett bredare synsätt. Återigen tangerar vi här frågan om social kontra ekonomisk utveckling, där sociala frågor blir viktiga för att kunna nå de ekonomiska målen. Keuschnigg et al. (2019) kan också visa att flytt till större städer för arbete inom en persons utbildning, avsevärt höjer personens inkomst. Detta torde ytterligare understryka vikten av att de mindre arbetsmarknaderna kan erbjuda en helhetslösning för familjer, där fokus ligger på något annat än att konkurrera med höga löner.

Att det oftast är andra faktorer än ekonomi och arbete som leder till flyttbeslut framgår av Lundholm och Malmbergs (2006) studie, som undersökt regionala flyttningar inom de nordiska länderna. De visar att aspekter så som bostad, miljö, sociala relationer och livsstil har en stark påverkan på beslutet att flytta, och att ekonomi sällan är den avgörande faktorn. Även Forsberg & Stenbacka (2013) beskriver att ruralt boende idag mer kan betraktas som en livsstil och filosofi, än en försörjningsstrategi. Utfallet av flytten, alltså hur nöjd en person är med sin livssituation efter en flytt, visade sig inte heller framför allt handla om ekonomiska faktorer, utan istället exempelvis om sociala aspekter och livsmiljö (Lundholm & Malmberg, 2006). Även Dubois och Roto (2012) betonar vikten av satsningar på ”mjuka faktorer” för att långsiktigt främja glesbefolkade områden.

Infrastruktur är viktigt, men tar tid och kommer inte i närtid att lösa de glesbefolkade områdenas problem. Satsningar bör därför också göras för att exempelvis främja den lokala entreprenöriella kulturen, enligt Dubois och Roto (2012). Det är viktigt att inkludera ett genusperspektiv även i dessa satsningar. Lotherington (2005) menar, särskilt när det gäller kvinnor i glesbefolkade områden, att fokus på dem och deras företagande ofta bidragit till att objektifiera kvinnor i rurala områden som behövande, snarare än drivkraftiga. Friberg (2008) konstaterar att jämställdhet regelmässigt i dessa sammanhang kommit att kopplas till kvinnor, med åtgärder riktade till dem

för att slå sig in på manliga domäner. Blom och Scholten (2012) visar att det finns en tendens att kortare stödprogram initieras, som framställer kvinnor som i behov av stöd. Även Petterssons (2007) studie om genus i innovationspolicyer i de nordiska länderna visar ett liknande resultat, alltså att kvinnor framställs sakna vad som krävs för att bli framgångsrika (se även Alsos, Ljunggren & Hytti, 2013 för mer djupgående diskussion om innovationspolicy och genus).

I sin studie om urban tillväxt och ökade regionala skillnader, visar Keuschnigg et al. (2019) samtidigt en tydlig trend av så kallad selektiv migration, vilket innebär att utbildade personer har en högre tendens att flytta från mindre arbetsmarknader för större, än de med lägre utbildning. De visar också att för den högutbildade finns, ekonomiskt sett, mycket att tjäna på en sådan flytt. Keuschnigg med fleras studie bygger dock på en analys endast av heltidsanställda svenskfödda män. Det får till följd att andra flytt- och bosättningsmönster osynliggörs, som exempelvis att utlandsfödda med högre utbildning flyttar till glesbefolkade områden för arbete i lågstatusyrken som den inhemska arbetskraften ratar (se t ex Júlíusdóttir et al., 2013). Samtidigt lyfter Keuschnigg et al. (2019) fram att det är de mest privilegierade som framför allt tjänar på flytt till urbana områden, medan lågutbildade (eller för dem vars utbildning inte räknas, min anmärkning) inte alls kan förvänta sig en sådan ekonomisk utveckling. Rauhut & Kahila (2008) menar också att kostnad och förtjänst av flytt är könad, det vill säga att kvinnor statistiskt tjänar mindre än män på att flytta, sett till karriär och inkomst. Detta bör förstås ses i större sammanhang, där kvinnor generellt sett tjänar mindre än män. Boende i antingen rurala eller urbana områden ändrar inte på detta större ojämställda mönster. Att kvinnor tjänar mindre än män på att flytta förklaras i Lundholm och Malmbergs (2006) studie om inomregionala flyttningar i de nordiska länderna. Den lyfter fram att kvinnors migrationsbeslut ofta är som medföljande partner, och att det

således är den andra partners karriär som stått i fokus för flyttbeslutet. Oavsett kvarboende med pendling eller flytt förefaller således den manliga partners arbete vara i fokus – i de fall det finns en sådan, vilket får betydelse för kvinnors karriärutveckling. Friberg (2008) visar också på andra motiv för flyttbeslut: att flytta närmare arbete kan vara en del, men med den bakomliggande faktorn att få vardagslivet att gå ihop, med kombinationen av arbetsrelaterade resor och lämning och hämtning på skola och förskola. Statistiken tyder på att familjer bosätter sig närmare den kvinnliga partens arbetsplats, enligt Friberg (2008). Den ensidiga föreställningen om unga kvinnor som dem som lämnar rurala områden behöver därför relativiseras – det finns så många fler bilder och sätt att beskriva flyttmönster och deras konsekvenser.

Rurala försörjningsstrategier

Ökad mobilitet innebärande flytt eller pendling är ett sätt att beskriva lösningar som återfinns i forskningen. Annan forskning har mer fokuserat de försörjningsstrategier som finns i perifera områden, och hur dessa upprätthålls. Med förändrade produktionsförhållanden i rurala områden kommer också nya försörjningsstrategier. Forsberg & Stenbackas (2013) studie om rurala områden i Sverige beskriver, som tidigare nämnts, hur traditionellt rurala försörjningsstrategier som handlat om arbete inom primär produktion såsom fiske och jordbruk, för många istället kommit att bli en livsstil och filosofi, med den huvudsakliga inkomsten från andra områden. Ofta lyfts turism fram som en lösning på de rurala områdenas försörjningsproblem, och stora summor har investerats i utveckling av turism runt om i Europa – särskilt i rurala och perifera regioner. Turismen ses som en möjlighet att skapa tillväxt, sysselsättning och välfärd i rurala områden (Saarinen, 2003). Samtidigt menar Saarinen (2003) att turism är en relativt osäker inkomstkälla, eftersom den konstant konkurrerar med andra destinationer och ofta är säsongbetonad. Även Johansson et al. (2005) lyfter fram säsongbetoningen som ett

problem med att lägga för mycket tilltro till turismen som rurala områdets framtida arbetsförsörjare. För att bli ett alternativ som försörjningsstrategi och för att bidra till utveckling för hela regionen, behöver turism kombineras med andra lokala branscher och möjligheter. De behöver också integreras i den regionala lokala kontexten, för att skapa synergier med redan existerande lokala industrier och marknader som kan göra att den bidrar till regional tillväxt och utveckling i ett större sammanhang (Saarinen, 2003). Saarinen (2003) visar genom sin undersökning av turism-satsningar i norra Finland att det oftast saknas ett sådant helhetsperspektiv, och att satsningar på turism ofta sker med endast den industrin i åtanke. Regional utveckling i stort gynnas inte, vilket i andra ändan kan komma att drabba den långsiktiga hållbarheten även i själva turismsatsningen. Samtidigt visar Möller (2016) i sin avhandling att turism-satsningar i rurala områden kan ha positiv inverkan på unga och deras uppfattning av regionen, utifrån både arbetsmöjligheter och det ständiga flödet av säsongarbetare och turister.

Forskning visar också att antalet kvinnor som bedriver mindre lantbruk och produktion har ökat i Sverige, liksom olika turismverksamheter (Foghagen & Johansson, 2004). Småföretagandet blir på detta sätt en viktig försörjning, och ett viktigt alternativ till pendling till andra arbetsmarknader. Samtidigt visar Johansson et al. (2005) att bland de kvinnor som intervjuats, i deras studie om välfärd och genusrelationer i två svenska glesbygder i norra Sverige, finns en tydlig kritik mot regionala turism-satsningar för att huvudsakligen vara traditionellt manligt orienterade, såsom fiske och motoraktiviteter. Områden som kvinnor satsat på som turismverksamheter fick med detta fokus inte samma uppmärksamhet och stöttning. Relaterat till detta lyfter flera forskare fram betydelsen av nätverk för kvinnor i rurala områden, som ett led i exempelvis attraktiv och hållbar landsbygd och ökat företagande bland kvinnor (Oedl-Wieser, 2016). Men inte sällan visar

forskningen att synen på kvinnor och jämställdhet i innovations-/entreprenörskapspolicyer saknats eller inkluderats utan större kunskap eller engagemang i genus- och jämställdhetsfrågor (t ex Alsos, Ljunggren & Hytti, 2013; Blom & Scholten, 2012; Lotherington, 2005; Pettersson, 2007). Blom och Scholten (2012) lyfter exempelvis fram att företagande kvinnor inte upplever att de uppmärksammas som viktiga aktörer för regional utveckling – men gärna tas i anspråk när goda exempel ska visas upp. Eftersom *Innovation, digitalisering och uppkoppling* är en lösning som lyfts fram i de studerade policyerna är det viktigt att genusperspektiv inkluderas i arbete för entreprenörskap, som ett led i regional utveckling.

I relation till diskussionen om centraliseringstrender, flyttmönster och lokala försörjningsstrategier är även ett intersektionellt perspektiv nödvändigt. Júlíusdóttirs et al. (2013) visar i en studie att när många isländska kvinnor lämnade fiskeindustrin i perifera områden på 1990-talet, till förmån för olika serviceyrken i mer urbana områden, kom kvinnor från andra länder för att fylla arbetskraftsbehovet. Många av dessa har kommit att bosätta sig permanent och bildat familj, vilket på det sättet bidragit till att motverka befolkningsminskningen. Ett yrke som länge varit lågrankat och kodat som ”kvinnogöra” blir med denna förändring också etnifierat, då infödda kvinnor söker andra typer av arbete som kräver utbildning och ger högre lön. Utländska män har också varit en viktig del av isländsk arbetsmarknad, men snarare varit arbetskraft i mer temporära projekt, och har därför inte i samma utsträckning kommit att bosätta sig permanent i landet. Detta sätter fokus på vikten av permanenta lösningar för arbetsmarknad och bostäder för såväl infödd som invandrad befolkning, för att få inflyttande personer att stanna kvar i rurala områden.

I policygenomgången framkom att invandring till rurala områden ibland lyfts fram som en lösning på befolkningsminskningen. Och statistik kan de facto visa på befolkningsökning i regioner som inte

skulle haft en sådan utan invandring (se t ex Grunfelder et al., 2018; Østby, 2018). I flera forskningsrapporter menas dock att invandring i sig självt inte kan bryta den negativa befolkningsutvecklingen, utan att det i så fall behöver kombineras med flera andra insatser för kvarboende och inflyttning. Arora-Jonsson (2017) diskuterar just denna politiska förhoppning och visar hur invandrade personer kan hamna i en konstig situation i blandningen mellan politik för integration och regional utveckling, men också mellan föreställningar om invandrade personer och nostalgiska bilder av landsbygden. Hon visar hur det finns en förväntning på invandrade personer att integreras och anta ”moderna svenska ideal”, samtidigt som de ses som glesbygdens räddare och att de i denna roll förväntas föra med sig och upprätthålla förmodade traditionella kunskaper som lantbruksskötsel och hantverk. Precis som i Júlíusdóttirs et al. (2013) studie förväntas invandrade personer ta över de roller och arbeten som ”moderna” infödda personer väljer att lämna av olika anledningar. Dessa exempel visar att intersektionella perspektiv måste inkluderas i analysen för att på djupet kunna tolka och förstå olika regionala utmaningar.

Viktiga utmaningar utifrån ett genusperspektiv

Utifrån policygenomgången och forskning på området, som diskuterats i föregående avsnitt, lyfts i detta kapitel några områden som kan ses som angelägna och viktiga i fortsatt arbete med regional utveckling utifrån ett genusperspektiv. I detta ligger också behov av fortsatt forskning på några områden, för större förståelse kring regional utveckling kopplat till genus, demografi och centraliseringstrender.

Inledningsvis kan konstateras att det är angeläget att integrera ett genusperspektiv och en genusanalys i regional policy, såväl på nationell som på regional nivå. Analysen av policydokument för denna studie, och liknande resultat i tidigare studier, visar att policyerna i stort är könsblinda och saknar integrering av genusperspektiv i beskrivning av såväl problem som lösningar. Detta betyder också att frågor om jämställdhet saknas i dokumenten. Forskningsöversikten visar dessutom att ett intersektionellt genusperspektiv i regional utvecklingspolitik är av högsta vikt för att kunna initiera åtgärder som faktiskt stimulerar en regional utveckling, liksom ökad jämställdhet. Policy och åtgärder som inte har med genus- och intersektionella perspektiv och analys kan få motsatta konsekvenser än de som önskas, även om intentionen varit god. Om regionen till exempel inte kan erbjuda arbetsmöjligheter för medföljande partner och tillfredsställande service för fungerande familjelogistik – då finns risk att skapade arbeten leder till inpendling snarare än inflyttning. Som visades i forskningsöversikten är inflyttade/kvarboende barnfamiljer viktiga för såväl befolkningstalen som för lokala arbetstillfällen inom kvinnodominerade yrken. Och tvärtom kan tankar om regionförstoring och en förväntan att

arbetskraften ska pendla längre, leda till flyttbeslut eller ökad ojämställdhet, om det inte tas ett helhetsgrepp om konsekvenserna för individer och familjer. Här får man inte heller glömma bort att inkludera ålder och livssituation i analyserna då flyttmönster och livsval ser olika ut beroende på ålder och familjesituation.

I relation till regionförstoring lyfts i policyer behov av satsningar på infrastruktur för att möjliggöra ökad pendling. Här finns också en möjlig konflikt mellan ökad pendling och klimatpåverkan. En kostnad för miljön kan konstateras, om inte ökat resande går hand i hand med kollektiva trafiklösningar, samtidigt som kollektivt resande i rurala områden inte sällan tar längre tid än resande i egen bil. Bättre infrastruktur och snabbare kollektiva transporter behövs, om inte regionförstoring med ökad pendling ska belasta den enskilde individen i form av längre restid och mindre tid till hemrelaterade omsorgsuppgifter. Utifrån dessa kunskaper behöver framtida forskning studera alternativa lösningar för de små arbetsmarknaderna, där ökad pendling inte utgör den enda lösningen.

Men även frågan om klimat kontra pendling och infrastruktur behöver ytterligare belysning ur ett genusperspektiv. Vilka konsekvenser skulle nya möjligheter till snabbare, bättre och klimatsmarta transporter leda till, ur ett intersektionellt genusperspektiv? Vilka yrken och yrkesgrupper skulle/skulle inte gynnas av dessa satsningar? Igen betonas här vikten av ett helhetsperspektiv för en långsiktigt hållbar lösning och utveckling, som inte sätter kortsiktig tillväxt i första rummet utan tar ett vidare grepp.

Satsningar på infrastruktur, som föreslås i policyer, inkluderar även en digital infrastruktur som förväntas både möjliggöra distansarbete samt tillgodose behov av samhällsservice i rurala områden. Med den snabba omställning till distansarbete som många fått uppleva under 2020 till följd av Corona-pandemin, blir tillfredsställande uppkoppling en viktig förutsättning för att kunna genomföra arbete och studier på distans. Med god uppkoppling är kanske fler arbeten möjliga att genomföra på distans än vad vi tidigare kunnat tänka oss. Samtidigt har det blivit tydligt att samhället är beroende av ett antal funktioner och service som inte kan lösas med distansarbete. Många traditionellt kvinnodominerade yrken inom service- och omsorgssektorn kräver närvaro på arbetsplatsen, liksom traditionellt manliga yrken inom transportsektorn, för att lyfta några exempel. Här behövs en ökad kunskap om vilka typer av arbeten som möjliggör arbete på distans, och vilka som inte gör det, samt hur könskodning av dessa kategorier av arbeten ser ut i relation till var dessa arbeten är lokaliserade.

Ökat arbete hemifrån väcker också frågor om vad detta betyder för förändrade genusrelationer och fördelning av omsorgsansvar, något som forskningen i dagsläget inte har tydliga svar på. All service kan inte skötas digitalt, och i tider av ökat hemarbete blir den fysiska närheten till service i bostadsområdet kanske än viktigare än när vi ändå reser till och från arbete. Gynnas kanske till och med överlevnaden av lokal service av ett ökat distansarbete, eller ställs ökade krav på fysisk närvaro på ett sätt som kommunerna och regionerna kommer ha svårt att leva upp till?

En relaterad utmaning som lyfts fram så väl i policyer som i forskning handlar om alternativa/ nya försörjningsstrategier som kanske finns mer lokalt, samt olika sätt att jobba med matchning av de arbetstillfällena som finns lokalt med den befolkning som finns på platsen. Uppluckring av traditionella föreställningar om kvinnligt och manligt kodade yrken (se t ex Faber et al., 2015) blir

då en viktig del. Som framkommit i forskningsöversikten tenderar kvinnor att ha lättare att röra sig mellan olika yrken (Rauhut et al., 2008) och könsmonster i fråga om föreställningar om vad som är ett passande jobb, generellt verkar svårare att bryta för män än för kvinnor (Berglund et al. 2005). Samtidigt ser Johansson et al. (2005) tendenser till förändring i norra Sverige, där en större andel män återfinns i offentlig sektor. Kanske blir rurala områden en föregångare i en uppluckring av den könssegregerade arbetsmarknaden? Hur går detta i så fall ihop med bilden av förändringsovilliga machomän i rurala områden? En angelägen framtida forskningsfråga finns således i hur en förändring av föreställningar om arbete och kön skulle kunna gå till, och vad som krävs i form av regionala förutsättningar. Ökade kunskaper på detta område skulle ge ett värdefullt bidrag till den matchningsproblematik mellan arbeten och arbetskraft som återfinns i policyöversikten.

I de genomgångna policydokumenten finns en ganska ensidig bild av migration, där det beskrivs som ett problem att kvinnor flyttar för utbildning och kvalificerat arbete och män utan utbildning stannar kvar. I relation till forskningsöversikten tydliggörs att det behövs förändrade bilder av dem som flyttar och dem som stannar, för att få bredare underlag för tänkbara förändringsmöjligheter. Detta innebär forskningsfrågor med fokus på dem som stannar eller flyttar till rurala områden, vad det är som bidrar till detta livsval – och vilka faktorer som kan underlätta kvarboende, utifrån ett genusperspektiv. I detta ligger också att byta fokus från att se dem som flyttar som problem, till att se dem som stannar kvar och flyttar in som en möjlighet. I relation till detta blir det också viktigt att diskutera inte bara bilder av människor, utan också bilder av platser.

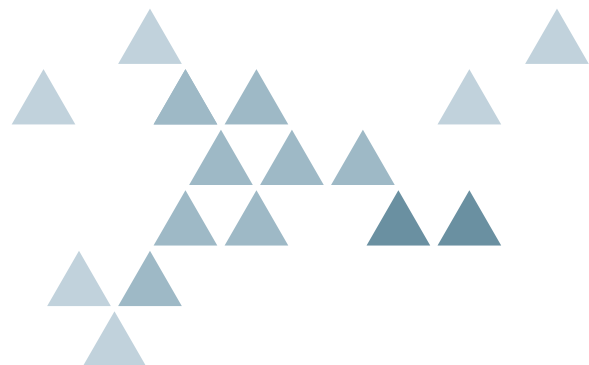
Ofta framställs rurala områden i en negativ kontext, ofta kopplat till befolkningsminskningen och misslyckandet att uppnå tillväxt. Sysner (2014a/2014b) diskuterar detta i termer av en

”anpassningspolitik” för krympande kommuner snarare än en tillväxtpolitik – alltså att skifta fokus från en ofta orealistisk förhoppning om ekonomisk och befolkningsmässig tillväxt till att utgå från befintlig situation och förädla de resurser man har. I en Anpassningspolitik är samverkan mellan kommuner och med civilsamhälle viktigt, liksom nya verksamhetsformer, vilket knyter an till flera av de punkter som redan diskuterats. Denna typ av samarbete behöver således inkluderas i policydokument, för att bredda den syn på samarbeten och gemensamt lärande som redan finns där. I detta kan också mer positiva bilder av rurala områden lyftas fram, och betona städernas beroende av mer glesbyggda områden. Likheter finns mellan hur kvinnor och rurala områden framställs: som i behov av stöd snarare än drivkraftiga och bidragande till utveckling. En sådan analys av könade och geografiska maktordningar skulle kunna fördjupas, för att få en förståelse av hur de påverkar både platser och människor i dessa regioner. Kunskaper om hur kvinnligt företagande i rurala områden kan stöttas och stimuleras finns redan, men de behöver implementeras så att den drivkraft som finns tas tillvara.

I policydokument nämns även invandring som en del i rurala områdets överlevnad. Som indikerats i översikten finns tendenser att ”inhemska” kvinnor som lämnar perifera områden för mer urbana, ersätts av kvinnor med utländsk bakgrund. Här kan det handla om såväl arbetsmigranter, flyktingar som om äktenskapsinvandring. Intersektionella analyser behövs därför av flyttstatistik och dess konsekvenser för både byggd och individer. I relation till detta är det även viktigt att studera vilka roller och förväntningar som sätts på invandrade personer, och hur det påverkar vilja och möjlighet till kvarboende.

Kunskapsöversikten visar sammantaget att regionalpolitik och utveckling kräver ett helhetsperspektiv. Denna översikt kan inte svara på frågorna om hur politiken bäst ska styras, men vill

ändå poängtera att genus- och jämställdhetsperspektiv skulle behöva lyftas mer i nationell policy. Flera av de problem och lösningar som lyfts fram inom området kan motverka såväl utveckling som jämställdhet om de inte genomförs på ett genusmedvetet sätt. Detta ska ses i relation till att ansvaret för att implementera den nationella politiken mer och mer hamnat på lokala aktörer. Då blir en tydlig styrning av vilka mål som ska uppnås än mer viktig.

Referenser

- Alsos, Gry Agnete, Ljunggren, Elisabet & Hytti, Ulla (2013). Gender and innovation: state of the art and aresearch agenda. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 5(3): 236-256. DOI: 10.1108/IJGE-06-2013-0049
- Andersson, Frida, Ek, Rickard & Molina, Irene (red.) (2008). *Regionalpolitikens geografi. Regional tillväxt i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Arora-Jonsson, Seema (2017). Development and integration at crossroads: Culture, race and ethnicity in rural Sweden. *Environment and planning A*, 49(7): 1594-1612. Doi: 10.1177/0308518X17701130
- Bacchi, Carol (2009). *Analysing policy: What's the problem represented to be?* Frenchs Forest, Australia: Pearson.
- Baldersheim, Harald & Ståhlberg, Krister (2002). From Guided Democracy to Multi-Level Governance: Trends in Central-Local Relations in the Nordic Countries. *Local Government Studies*, 28:3: 74-90. DOI: 10.1080/714004149
- Benediktsson, Karl & Karlsdóttir, Anna (2011). Iceland: crisis and regional development – Thanks for all the fish? *European Urban and Regional Studies*, 18(2): 228–235. DOI: 10.1177/0969776411402282
- Berglund, Anna-Karin, Johansson, Susanne & Molina, Irene (red.) (2005). *Med periferien i centrum - en studie av lokal velferd, arbetsmarknad och könsrelasjoner i den nordiske periferien*. Alta: Norut NIBR Finnmark.
- Connel, Raewyn W. (1987). *Gender and Power. Society, the Person and Sexual Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Dahl, Åsa; Einarsson, Henrik & Strömqvist, Ulf (2003). *Effekter av framtida Regionförstoring i Stockholm-Mälardalen*. Temaplan.
- Domosh, Mona & Seager, Jonie (2001). *Putting Women in Place. Feminist Geographers Make Sense of the World*. New York: The Guilford Press.
- Dubois, Alexandre & Roto, Johanna (2012). *Making the best of Europe's Sparsely Populated Areas. On making geographic specificity a driver for territorial development in Europe*. Stockholm: Nordregio.
- Faber, Stine Thidemann, Pristed Nielsen, Helene & Bjerg Bennike, Kathrine (2015). *Sted, (U)lighed og Køn - En kortlægning af udfordringer og best practices i relation til køn, uddannelse og befolkningsstrømme i Nordens yderområder*. København: Nordiska ministerrådet.
- Fincher, Ruth (2004). Class and gender relations in the local labor market and the local state. In Barnes, T. J., Peck, J., Sheppard, E. & Tickell, A. (eds) *Reading economic geography*. Malden, Mass.: Blackwell.
- Foghagen, Christer & Johansson, Susanne (2004). *Att gå mellan ladugården och köket är inget för mig!* Kalmar: Baltic Business School.
- Forsberg, Gunnel (2001). The difference that space makes. A way to describe the construction of local and regional gender contracts. *Nordisk Geografisk Tidskrift – Norwegian Journal of Geography*. 55: 161-165.
- Forsberg, Gunnel & Stenbacka, Susanne (2013). Mapping gendered ruralities. *European Countryside*, 1:1-20. Doi: 10.2478/euco-2013-0001
- Friberg, Tora (2008). Det uppsplittrade rummet. Regionförstoring i ett genusperspektiv. I Anderson, Frida; Ek, Richard & Molina, Irene (red). *Regionalpolitikens geografi: Regional tillväxt i teori och praktik*. Studentlitteratur, Lund.
- Gil Solá, Ana (2013). *Vardagens mobilitet i förändring och förhandling*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Gil Solá, Ana (2016). Constructing work travel inequalities: The role of household gender contracts. *Journal of Transport Geography*, 53: 32-40 Doi: 10.1016/j.jtrangeo.2016.04.007

- Grunfelder, Julien, Rispling, Linus & Norlén, Gustaf (eds.) (2018). *State of the Nordic region 2018*. Nordic Council of Ministers. www.norden.org/snr2018
- Hansen, Klaus Georg, Rasmussen, Rasmus Ole & Roto, Johanna (eds.) (2012). *Nordic perspectives on demography – A background report for the project on coastal societies and demography*. Stockholm: Nordregio.
- Hanson, Susan & Pratt, Geraldine (1995). *Gender, work, and space*. London: Routledge.
- Hayfield, Erika Anne, Olavson, Rógvi & Patursson, Lív (2016). *Part-Time Work in the Nordic Region III An introductory study of the Faroe Islands, Greenland and Åland Islands*. TemaNord. Nordic Council of Ministers.
- Holm, Einar, Karlsson, Svante, Strömngren, Magnus & Westin, Kerstin (2013). *Vad ska man ha ett land till? Matchning av bosättning, arbete och produktion för tillväxt*. VINNOVA rapport 2013:06.
- Hovgaard, Gestur, Eythórsson, Grétar Thór & Fellman, Greta (2004). *Future challenges to small municipalities. The cases of Iceland, Faroe islands and Åland Islands*. Stockholm: Nordregio.
- Hudson, Christine & Rönnblom, Malin (2007). Regional development policies and the constructions of gender equality: The Swedish case. *European Journal of Political Research*, 46: 47–68. doi: 10.1111/j.1475-6765.2006.00642.x
- Huijbens, Edward H., Jóhannesson, Hjalti, & Jóhannesson, Gunnar Thor (2014). Clusters without Content? Icelandic National and Regional Tourism Policy. *Scandinavian Journal of Public Administration*, 18(1): 63–85.
- Jauhiainen, Jussi S. (2008). Regional and Innovation Policies in Finland – Towards Convergence and/or Mismatch?, *Regional Studies*, 42:7, 1031–1045. Doi: 10.1080/00343400701543140
- Júlíusdóttir, Magnafríður, Skaptadóttir Unnur Dís & Karlsdóttir Anna (2013). Gendered migration in turbulent times in Iceland. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 67: 266–275. Doi: 10.1080/00291951.2013.847483
- Johansson, Susanne, Stenbacka, Susanne & Nordfeldt, Marie (2005). Global påverkan och lokala strategier – studier av välfärd och genusrelationer i förändring i Jokkmokk och Pajala. I Berglund, Johansson & Molina (red). *Med periferien i sentrum: – en studie av lokal velfärd, arbetsmarknad och könsrelationer i den nordiska periferien*, Alta: Norut NIBR Finnmark, ss. 35–77.
- Kanter, Rosabeth Moss (1977). *Men and women of the corporation*. (2nd ed.) New York: Basic books.
- Karlsdóttir, Anna, Randall, Linda & Norlén, Gustaf (2018). Towards inclusive Nordic labor markets. I Grunfelder et al. (eds.). *State of the Nordic region 2018*. Nordic Council of Ministers. www.norden.org/snr2018
- Keuschnigg, Marc, Mutgan, Selcan & Hedström, Peter (2019). Urban scaling and the regional divide. *Science Advances*, 5(1). Doi: 10.1126/sciadv.aav0042
- Knutsson, Erika (2005). *Regionförstoring – en litteraturstudie*. TRUM, Transportforskningsenheten, Umeå universitet.
- Kobayashi, Audrey, Peake, Linda, Benenson, Hal & Pickles, Katie (1994). Introduction: Placing Women and Work. I Kobayashi, A. (ed). *Women, Work and Place*. Montreal; McGill-Queens University Press.
- Larsson, Anita & Jalakas, Anne (2008). *Jämställdhet nästa! Samhällsplanering ur ett genusperspektiv*. Stockholm: SNS Förlag.
- Lotherington, Ann Therese (2005). Innovative Women and Gender-Power in Norwegian Regional Development Policy. *NORA - Nordic Journal of Women's Studies*, 13(2): 101–114. Doi: 10.1080/08038740500367370
- Lundholm, Emma & Malmberg, Gunnar (2006) Gains and losses, outcomes of interregional migration in the five Nordic countries. *Geografiska Annaler*, 88B(1): 35–48. Doi: 10.1111/j.0435-3684.2006.00204.x
- Maskell, Peter, Eskelinen, Hikki, Hannibalsson, Ingjaldur, Malmberg, Anders & Vatne, Eirik (1998). *Competitiveness, Localised Learning and Regional Development. Specialisation and prosperity in small open economies*. London: Routledge.

- Massey, Doreen (1994). *Space, place and gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- McDowell, Linda (1999). *Gender, Identity and Place – Understanding Feminist Geographies*. Cambridge: Polity Press.
- McDowell, Linda (2004). Thinking through work: Gender, power and space. I Barnes, T. J., Peck, J., Sheppard, E. & Tickell, A. (eds) *Reading economic geography*. Malden, Mass.: Blackwell.
- Möller, Peter (2016). *Young adults in rural tourism areas*. Diss. Örebro: Örebro University.
- Nordregio (2006). *The role of urban areas in regional development – European and Nordic perspectives*. Stockholm: Nordregio.
- Nordregio (2018). Att skapa regioner och organisera för regional utveckling. *Nordregio Policy Brief*, 2/18. Doi: 10.30689/PB2018:2.2001-3876
- Norlén, Gustaf (2018). Employment. Labour force participation and productivity of Nordic labour markets. I Grunfelder et al. (eds.). *State of the Nordic region 2018*. Nordic Council of Ministers. www.norden.org/snr2018
- Oedl-Wieser, Theresia (2016). Gender Equality in the Regional Development Discourse – Only Rhetoric Modernisation? Austrian Experiences. I Wiest, Karin. *Women and Migration in Rural Europe. Labour Markets, Representations and Policies*. London : Palgrave Macmillan, pp. 230-250.
- Perrons, Diane & Dunford, Robin (2013). Regional development, equality and gender: Moving towards more inclusive and socially sustainable measures. *Economic and Industrial Democracy*, 34(3); 483-499. Doi: 10.1177/0143831X13489044
- Pettersson, Katarina (2007). *Men and Male as the Norm? A Gender Perspective on Innovation Policies in Denmark, Finland and Sweden*. Stockholm: Nordregio.
- Rauhut, Daniel & Kahila, Petri (2008). *The Regional Welfare Burden in the Nordic Countries*. Stockholm: Nordregio.
- Rauhut, Daniel, Rasmussen, Rasmus, Roto, Johanna, Francke, Per & Östberg Sara (2008). *The Demographic Challenge to the Nordic Countries*. Stockholm: Nordregio.
- Rose, Gillian (1993). *Feminism and Geography: The Limits of Geographical Knowledge*. Cambridge: Polity Press.
- Roto, Johanna (2012). *Demographic trends in the Nordic local labour markets*. Stockholm: Nordregio.
- Saarinen, Jarkko (2003). The regional economics of tourism in Northern Finland: The socio-economic implications of recent tourism development and future possibilities for regional development. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 3(2): 91-113. Doi: 10.1080/15022250310001927
- Sánchez Gassen, Nora (2018). Population growth and ageing. Past, present and future trends. I Grunfelder et al. (eds.). *State of the Nordic region 2018*. Nordic Council of Ministers. www.norden.org/snr2018
- Sandow, Erika (2011) On the road: Social aspects of commuting long distances to work. Diss. Umeå: Umeå universitet.
- Smas, Lukas (2018). Urbanisation. Nordic geographies of urbanisation. I Grunfelder et al. (eds.). *State of the Nordic region 2018*. Nordic Council of Ministers. www.norden.org/snr2018
- Smeds, Helmer & Mattila, Jorma (1941). Om utvecklingen av tätorter och landsbygd i Finland 1880-1930. En befolkningsgeografisk studie. *Geografiska Annaler*, 23: 210-238.
- Sotarauta, Markku (2009). Power and influence tactics in the promotion of regional development: An empirical analysis of the work of Finnish regional development officers. *Geoforum*, 40(5): 895-905. Doi: 10.1016/j.geoforum.2009.06.005
- Stierna, Joakim (2008). Jobbpendling över bron nya tidens kvinnofälla. *Skånska Dagbladet*, 2008-01-13. Tillgänglig på <https://www.skd.se/2008/01/13/jobbpendling-over-bron-nya-tidens-kvinnofalla/>

Stjernberg, Mats & Penje, Oskar (2019). *Population change dynamics in Nordic municipalities – grid data as a tool for studying residential change at local level*. Stockholm: Nordregio.

Svedberg, Wanna (2013). *Ett (o)jämsällt transportsystem i gränlandet mellan politik och rätt: en genusrättsvetenskaplig studie av rättslig styrning för jämställdhet inom vissa samhällsområden*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.

Syssner, Josefina (2014). *Strategier för kommuner som krymper – om lokal anpassningspolitik som komplement till lokal tillväxtpolitik*. I Hermelin, B. (red) *Kommunalstrategiska perspektiv: Demokrati, organisation, kunskap och samhällsförändring*. Linköping: Centrum för kommunstrategiska studier.

Østby, Lars (2019). *Hvordan har det gått med folketallet i kommunerne, og er invandring redningen? I Livskraftige lokalsamfunn – tilfeldig og planslagt?* Distriktssenteret.

Appendix

Källor till sammanställning av problem, utmaningar och lösningar i policy.

Danmark

Hovedstaden – en metropol i vækst (2015). Økonomi- og Indenrigsministeriet. <https://oim.dk/nyheder/nyhedsarkiv/2015/maj/hovedstaden-en-metropol-i-vaekst/> [2019-01-11].

Hurtigt internet og bedre mobildækning i flere kommuner (2015). Økonomi- og Indenrigsministeriet. <https://oim.dk/nyheder/nyhedsarkiv/2015/sep/hurtigt-internet-og-bedre-mobildækning-i-flere-kommuner/> [2019-01-11].

Ny økonomaftale med Danske Regioner er på plads (2018). Økonomi- og Indenrigsministeriet. <https://oim.dk/nyheder/nyhedsarkiv/2018/jun/ny-oekonomiaftale-med-danske-regioner-er-paa-plads/> [2019-01-11].

Otte kommuner får hurtigere internet og bedre mobildækning (2015). Økonomi- og Indenrigsministeriet. <https://oim.dk/nyheder/nyhedsarkiv/2015/mar/otte-kommuner-faar-hurtigere-internet-og-bedre-mobildækning/> [2019-01-11].

Regionalpolitisk redegørelse 2011 – regeringens redegørelse til Folketing (2011). København: Indenrigs- og Sundhedsministerie

Finland

Landsbygds- och skärgårdspolitik: Landsbygdspolitiken (2016). Arbets- och näringsministeriet. <https://tem.fi/sv/landsbygds-och-skargardspolitik> [2019-01-10].

Lösningar för Finland: En halvtidsöversyn. Regeringens handlingsplan för 2017–2019 (2017). Regeringens publikationsserie 6/2017. Statsrådets kansli.

Regionutvecklingsbeslutet 2016–2019. Konkurrenskraftiga regioner och en smidig vardag (2016). Arbets- och näringsministeriets publikationer, nr. 28.

Regionutveckling är samarbete (2016). Arbets- och näringsministeriet. <https://tem.fi/sv/malen-for-och-planeringen-av-regionutvecklingen> [2019-01-10].

Stadsutveckling (2016). Arbets- och näringsministeriet. <https://tem.fi/sv/stadsutveckling> [2019-01-10].

Norge

Berekraftige byar og sterke distrikt (2017). Meld. St. 18. Kommunal- og moderniseringsdepartementet.

Norwegian Strategy for Skills Policy 2017 – 2021 (2017). Ministry of Education and Research.

Oppgaver til nye regioner (2018). Meld. St. 6. Kommunal- og moderniseringsdepartementet.

Plan for lokalisering av statlige arbeidsplasser (2017). Utrykt vedlegg til Meld. St. 18 Berekraftige byar og sterke distrikt. Kommunal- og moderniseringsdepartementet.

Island

Community, Economy and Population Trends in regions with long-term decline in population. English summary (2012). Byggingastofnun, development division.

Conclusions of the 2020 Moving Iceland Forward initiative (2010). The Steering Committee of the 2020 – Moving Iceland Forward Initiative.

Strategic regional plan for the period 2018-2024 (2018). Parliamentary resolution.

The Fragile Communities program (FC program) (2018). Bygðastofnun: Icelandic Regional Development Institute (IRDI).

Sverige

En nationell strategi för hållbar regional tillväxt och attraktionskraft 2015–2020 (2015). Regeringskansliet

Mål för regional tillväxt (2017). <https://www.regeringen.se/regeringens-politik/regional-tillvaxt/mal-for-regional-tillvaxt/> [2019-01-09]

Politik för utvecklingskraft i hela Sverige. Utveckling, prioriteringar och resultat inom den regionala tillväxtpolitiken (2018). Stockholm: Tillväxtverket.

Nordens befolkningsstruktur är under förändring. En åldrande befolkning, migration och urbanisering leder till utmaningar för såväl arbetsmarknaden som välfärden i stort. Den könssegregerade arbetsmarknaden, det traditionellt ojämställda omsorgsansvaret och kvinnor och mäns olika flyttmönster, gör det till utmaningar som det är angeläget att belysa utifrån genusperspektiv.

Syftet med denna rapport är att på en övergripande nivå sammanställa kunskap som finns om den demografiska utvecklingen i Norden, utmaningar kopplade till den och särskilt visa på genusperspektivets tillämpning och betydelse för frågorna. Rapporten har särskilt fokus på frågor om regionala utvecklings- och policyfrågor kopplat till demografi och urbanisering. Kunskapsöversikten är framtagen av Lena Grip, fil. dr kulturgeografi vid Karlstads universitet, på uppdrag av NIKK, Nordisk information för kunskap om kön.

**Genusperspektiv på regionala utmaningar,
regionalpolitik och demografisk utveckling
i en nordisk kontext**

Publikationen är framtagen av NIKK, Nordisk information för kunskap om kön, som verkar på uppdrag av Nordiska ministerrådet.

Text: Lena Grip, fil. dr kulturgeografi, Karlstad universitet

Bilder: Nordiska ministerrådet, Johnér

ISBN: 978-91-519-5562-9

Göteborg 2020

nikk.no, norden.org

